

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 332.363:711.4-16

Д. П. СПІВАК

УРБАНІЗМ ЯК НОВІТНЯ ПОСТКЛАСИЧНА ІДЕОЛОГІЯ

Звертається увага на кризу традиційних ідеологій і появу посткласичних політико-ідеологічних течій, до яких автор відносить урбанізм. Аргументується, що урбанізм сьогодні вже не виступає виключно як напрямок у архітектурі, містобудуванні чи літературі. Підкреслюється: урбанізм інституціоналізується як ідеологія, яка зорієнтовує на такі механізми, які уможливають вплив активних спільнот на розвиток своїх міст. Доводиться, що це новітня філософія освоєння публічного простору.

Ключові слова: урбанізм, посткласична ідеологія, місто.

Спивак Д. П. Урбанизация как новая постклассическая идеология

Обращается внимание на кризис традиционных идеологий и появление постклассических политико-идеологических течений, к которым автор относит урбанизм. Аргументируется, что урбанизм сегодня уже не выступает исключительно направлением в архитектуре, градостроительстве или литературе. Подчеркивается: урбанизм институционализируется как идеология, которая ориентирует на такие механизмы, которые позволяют активным сообщес-

© СПІВАК Дмитро Павлович – кандидат політичних наук, докторант кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

твам влиять на развитие своих городов. Доказывается, что это новейшая философия освоения публичного пространства.

Ключевые слова: *урбанизм, постклассическая идеология, город.*

Spivak Dmytro. Urbanism as a contemporary post-classical ideology

The article draws attention to the crisis of traditional ideologies and the emergence of post-classical political-ideological currents. According to the author, urbanism is one of them. It is argued that nowadays urbanism is not only a trend in architecture, city planning or literature anymore. It has become a powerful movement for anthropocentric development of public space, forming a comfortable living environment in all possible ways, including political, artistic, environmental etc. Urbanism is being institutionalized as an ideology oriented on those mechanisms, which enable the communities of active people to influence the development of their cities. It is the newest philosophy of the public space development.

Key words: *urbanism, post-classical political-ideological currents, city.*

У сучасних умовах традиційні ідеології переживають глибоку кризу. За цих умов набувають популярності посткласичні політико-ідеологічні течії. Відповіддю на виникнення нових викликів соціуму з боку природи, соціальної, гендерної та культурної нерівності стає поява нових ідейних течій та рухів, до яких, на нашу думку, можна віднести й урбанізм (фр. urbanisme, від лат. urbanus – міський, urbs – місто), а також його протилежність – антиурбанізм (нами використано принцип аналогії, наприклад: глобалізм – антиглобалізм).

Під поняттям «урбанізм» на зорі появи цього напрямку найчастіше розуміли напрями в архітектурі та містобудівництві (утвердження необхідності створення та розвитку великих міст), літературі (оспівування життя великого промислового і торговельного міста). Сучасні метаморфози свідчать, що урбанізм переформатовується на могутній рух за антропоцентричне освоєння публічного простору, формування комфортного середовища проживання усілякими методами – політичними, мистецькими, екологічними тощо. Сучасний урбанізм, на нашу думку, вийшов за архітектурні межі, і став філософією освоєння простору. Урбанізм формується як ідеологія, яка зорієнтовує на такі механізми, які дадуть змогу спільнотам активних людей впливати на розвиток своїх міст. Аналіз цієї неоідеології є нашим дослідницьким завданням.

Філософія урбанізму (а також й антиурбанізму), їх ідейні засади є новітнім напрямком досліджень політичної науки. Можемо кон-

статувати відсутність у вітчизняній політичній науці напрацювань на урбаністичну проблематику. Натомість соціальна філософія, соціологія, антропологія уже пропонують розуміння сутності урбанізму (антиурбанізму), проте не розглядають їх як новітні посткласичні ідеології, а через призму свого предметного поля. Виділимо наукові розвідки українських (О. Мусієздов, В. Тимінський, І. Тищенко, С. Шліпченко та ін.) і зарубіжних (Л. Вірт, Г. Горнова, Ж. Субірос, Д. Харві та ін.) дослідників урбаністичної проблематики. Їхні наукові доробки засвідчують: урбаністична теорія – міждисциплінарна. Вона створюється насамперед зусиллями урбаністичних антропологів, архітекторів, географів, дослідників культури, соціологів, але й зростає значення політологічних підходів. Робляться перші кроки підійти до вивчення проблеми освоєння публічного простору через теоретико-методологічний інструментарій політичної науки.

Хоч перші міста виникли ще в державах Стародавнього Сходу (Фіви, Вавилон та ін.), урбанізм у його найранішому форматі виник на початку XIX ст. після стрімкого зростання частки містян у Великій Британії та появи першого міста-мільйонника (Лондон, 1900 р.). У XX ст. процес урбанізації набув глобального характеру, ставши ознакою усіх континентів, зумовивши низку проблем щодо оптимального освоєння громадських просторів міста та побудови міст як зон комфорту.

Утім, урбанізм (незважаючи на незначний еволюційний шлях) уже пройшов ідейні трансформації. Сьогодні ми говоримо про його сучасний формат (т. зв. «новий урбанізм», «ліберальний урбанізм»), який виник у другій половині XX століття у США як певна відповідь на певні негативні результати індустріалізації. Новий урбанізм передбачає створення такого простору мегаполісу, який достатньо задовольнить комунікативні потреби містян. Він протиставив себе підходу, за яким місто розглядалося винятково як система ефективного створення, розповсюдження та примноження ресурсів¹. Водночас О. Пічугіна вважає, що новий урбанізм є спробою створення балансу між різноманітними і часто конфронтаційними функціями сучасного мегаполіса – з одного боку, активна участь у глобальних політичних, економічних процесах, а з іншого – забезпечення комфортних умов соціального розвитку².

Урбанізм і антиурбанізм – два протилежні підходи до осмислення міста, це свого роду оптимістичний і песимістичний погляди на специфіку життя в місті (насамперед, у мегаполісі), позитивна та негативна оцінки впливу міста на людину та суспільство. На думку Г. Горнової, ці підходи сформувалися під впливом наростаючої урбанізації, а їх структурними елементами є ідеї, теорії, цінності, об'єктивовані форми духовності, що відображають сутнісні особливості міської соціальності та міської культури³. Урбанізм і антиурбанізм можна визначити як: сукупність емоційно забарвлених ціннісних суджень; соціально обумовлені й ідеологічно насичені компоненти світогляду; естетичні, смислові та соціальні установки, що викликають стійкі переживання і готовність діяти певним чином, в залежності від вибору тези або антитези основний урбаністичної антиномії: місто як благо чи місто як зло для людини.

Ми не вкладаємо у поняття «урбанізм» розуміння як напряму в містобудуванні ХХ століття (аргументація позитивної ролі міст, максимального укрупнення містобудівних структур, розрахованих на значну концентрацію населення). Урбанізм у соціально-гуманітарних науках постає як певний спосіб життя. М. Чернов слушно вказує, що «ключовою проблемою в розумінні урбанізму виявляється його ціннісне наповнення»⁴. У словнику «Сучасна західна соціологія» урбанізм та антиурбанізм розглядається як «течії західної суспільної думки, які склалися у другій половині ХІХ ст. під впливом екстенсивної урбанізації країн Західної Європи»⁵, як важливі елементи масової свідомості масової свідомості західного суспільства.

Витоки урбанізму та антиурбанізму дослідники вбачають у філософії доби Просвітництва, де оптимістичному погляду на місто Ш.-Л. Монтеск'є та Г. Гердера протистоїть тотальне заперечення міської цивілізації Ж.-Ж. Руссо. Втім окремі дослідники (М. Чернов) вважає, що підґрунтя для подібних поглядів можна знайти й у більш ранні епохи, в яких знаходимо мислителів, які закликали до повернення до природи (від даосів і кініків до францисканців і містиків), та їх опонентів, які захоплювались розвитком міст, держави і цивілізації (конфуціанці та кіренаїки, томісти і прихильники науки, послідовники Ф. Бекона та Р. Декарта)⁶. Так, ще Арістотель у своїх теоретичних узагальненнях змісту конституцій 400 грецьких полісів виокремлював місто як «фізичний об'єкт», який має нормативні га-

барити на конкретній території, і місто «як система співгромадянства, яка охоплює дисперсне населення хори, і компактно заселені квартали міста»⁷. Арістотель у «Політиці»⁸ зауважувалося, що зростання в поселенні кількості жителів, долаючи певну кількість, впливає на відносини між ними та на характер міста.

Теорія урбанізму почала закладатися у роботах М. Вебера («Місто»⁹) та Р. Е. Парка («Місто: припущення щодо дослідження людської поведінки у середовищі міста»¹⁰). Наприкінці ХІХ – початку ХХ століття (праці Ф. Тьоніса¹¹ та О. Шпенглера¹²) урбанізм критикується як такий, що руйнує традиційну культуру та традиційні малі спільноти, замінюючи їх цивілізацією (зі схильністю до космополітизму) і великими соціальними конгломератами, в яких індивіди втрачають міжособистісні, довірливі стосунки. Згодом критиками урбанізму (який із ціннісних позицій захисту традиційної культури заперечує доцільність розвитку міст) були й прихильники екологічних теоретичних напрямів (урбоекологія).

У соціальних дослідженнях урбаністичної проблематики виділяються два напрямки – цивілізаційний і постіндустріальний. Цивілізаційні теорії розглядають місто насамперед як культурний феномен, який виникає завдяки утвердженню певних цивілізаційних цінностей, які в міській культурі розвиваються і поглиблюються. Натомість теорії індустріального та постіндустріального суспільства розглядають місто як результат узгодженої взаємодії різних соціальних інститутів (економічних, соціальних, політичних, культурних).

Наша дослідницька гіпотеза про віднесення урбанізму до новітніх посткласичних ідеологічних течій базується на типології ідеологій, запропонованій вітчизняним політологом О. Постол. Вона виділяє 1) неокласичні (наприклад, неоліберальні, неоконсервативні, неокомуністичні, неонаціоналістичні, осучаснені соціал-демократичні); 2) ранні посткласичні (наприклад, глобалізм, лібертаризм, комунітаризм, «нові права», фемінізм, лівий радикалізм, релігійний фундаменталізм, правий екстремізм); 3) новітні посткласичні (зокрема, екологізм, альтерглобалізм, трансгуманізм)¹³. У концепції О. Постол не згадано власне про урбанізм, але критерії, покладені у запропоновану нею класифікацію, дозволяють нам продовжити виведений дослідницею класифікаційний ряд і визначити урбанізм як одну із новітніх посткласичних політико-ідеологічних течій.

Ми розділяємо дослідницький підхід політологів П. Замятіна і Є. Тарасова вважають: «урбанізм – це ідеологія»¹⁴. Урбанізм як політико-ідеологічні течія ще не має такої потужної соціальної бази, як класичні ідеології (на кшталт неолібералізму, неоконсерватизму тощо), але її цінність полягає у приверненні уваги до конкретного надактуального сегменту існуючих проблем, а також в ідейній і нормативній спрямованості, яка визначає нові вектори загальнопланетарного розвитку. Це пояснюється невпинним зростанням кількості міст і загальної частки містян у структурі населення планети.

Урбанізм постає як новітня ідеологічна платформа моделювання соціально-політичної реальності. Він відповідає критеріям, що визначають утворення самостійної ідеологічної матриці: особливість ідейної платформи; потенціал адекватної реакції на широкий спектр актуальних політичних проблем; здатність генерувати дискурс ефективної концептуальної аргументації.

Урбанізм робить місто зрозумілим для його мешканців. Публічні простори стрімко перекодовуються на простори громадські, як їх розуміла Х. Арендт – місця, яких кується ідентичність міських спільнот. На рівні містобудування (на відміну від чисто архітектурного рівня) характерною рисою урбанізму є бажання отримати згоду населення, тобто залучити кожного окремого громадянина до бюрократичного забезпечення зручностей. Таким чином містобудування постає певною сферою громадської пропаганди публічності. Урбаністичні форми, з одного боку, є репрезентантами певного соціально-політичного порядку, а з іншого – є генеруючою основою усебічного розвитку певної території та територіальної громади – соціального, культурного, політичного тощо.

Відповідно до ідеологічних засад урбанізму, урбаністична культура (урбокультура) на персональному рівні має виразитися в усвідомленні права містянина на своє місто. А щоб назвати місто «своїм», необхідна персональна та корпоративна відповідальність – відповідальність чиновників, громад і кожного з містян, планувальників, забудовників тощо. Водночас, урбанізований простір – це завжди змішування представників різних культур, способів життя, наративів окремого місця. Це може породжувати, як ледь помітні непорозуміння, так і неприховану нетолерантність, конфлікти чи жорстокість.

Місто – простір, здатний продукувати знання про сучасні трансформаційні процеси: «глобалізацію, метрополітанізацію, комерціалізацію та конс’юмеризацію, трансформацію структур культурної пам’яті і структур приналежності, джентрифікацію тощо»¹⁵. Місто виступає «своєрідним фокусом мереж влади, культури, комунікації та інформації, фінансових, торгівельних, соціальних потоків, індивідуальної та колективної уявності»¹⁶. Це простір і можливостей, і проблем: можливості – це усі цивілізаційні блага і досягнення, змога вчитися та робити кар’єру, народження нових ідентичностей та ідей ідеї, проблеми – це концентрація бідності, погана екологія, хвороби, небезпека, відчуття сильного соціального тиску та контролю.

Місто (особливо мегаполіси) дедалі більше стають не лише місцем праці та проживання мільйонів людей, але й центром політичного життя, численних громадських ініціатив, згустком колективної енергії найрізноманітніших соціально-політичних спільнот. Міста концентрують у собі політичні сили, є центрами продукування політичних ініціатив, локацією прийняття політичних рішень.

Простір міста не є незмінним і стійким, він пластичний і динамічний. Сучасний простір міста не може розглядатися виключно як локалізований матеріальний простір, адже цей простір наділений динамічними властивостями комунікації, взаємодій, політичної змагальності, ідеологічних протистоянь, маніпулятивних технологій тощо. Міста постають як простори, на яких співіснують різноманітні середовища, кожному з яких відповідають об’єкти громадського простору (будівлі та їхні комплекси, пам’ятники, інші архітектурні споруди, які породжують найрізноманітніші «війни», як-от: «війни пам’ятників», «війни пам’ятей» тощо).

Сучасний мегаполіс можна порівняти з інтернет-сайтом, на якому структурується різна інформація¹⁷, а новий урбанізм постає як спосіб організації комунікаційних потоків міста. Звідси – такі новітні урбаністичні форми як цифрове місто» (англ. digital city) і «розумне місто» (англ. smart city), які передбачають активне впровадження мережевих технологій для упорядкування процесу комунікації та залучення горожан у міський дискурс. Сьогодні важливо, щоб у публічний дискурс було залучено якнайбільше містян, адже вони завдяки інтернет-технологіям є не лише отримувачами інформації про життя своєї локальної спільноти, але й її продуцен-

тами. Новий урбанізм дозволяє міській владі самостійно створювати необхідне комунікативне середовище, яке формує її взаємини з різними спільнотами містян.

Велика кількість населення неминує породжує широкий діапазон індивідуальних відмінностей, у тому числі і політичних. Чим більше індивідів є учасниками певних громадсько-політичних взаємодій, ти вища їх потенційна диференціація. Наслідком можливі просторові сегрегації містян – насамперед, за економічним і соціальним статусом, етнічною приналежністю, кольором шкіри тощо. Відомий урбаніст Л. Вірт зауважує, що у такій спільноті замість солідарності запускаються механізми конкуренції та формального контролю¹⁸.

Основу будь-якої ідеології становлять ідеї – зразки соціокультурних реалій. Ідеологія слугує інструментом соціальної дійсності, що творить і скеровує історичний поступ модернізації суспільних відносин. Урбанізм як ідеологія представляє бачення урбаністичного ландшафту та його зміни. Вона пропонує бачення механізмів (у т. ч. й політичних) гуманізації відчужених міських просторів, творення повсякденного життя нової (вищої) якості за межами приватних помешкань, на суспільному просторі. Урбаністика – це філософія гуманістичного містотворення, нове бачення співвідношення «людина – влада» у системі організації життєдіяльності містом.

Якщо опиратися на різноманітні політологічні класифікації ідеологічних течій, то урбанізм можна вважати: містянською, горожанською (за суб'єктами), реформіською (за ідейно-політичним спрямуванням), демократичною (за типом політичного режиму). Урбанізм як ідеологія випрацьовує бачення відносин між людиною і антропогенним (створеним людиною) середовищем життєдіяльності. Урбанізм базується на прогнозуванні позитивних і негативних наслідків зміни міського середовища, а також випрацьовує механізми зниження ризиків та негативних наслідків. У тому числі у системі цих механізмів є й політичні.

Ідеологія урбанізму консолідує часто суперечливі інтереси різних груп містян, ключових гравців на арені міста і намагається випрацювати сучасне бачення міста – такого, яке відповідатиме, насамперед, інтересам містян, які своєю громадською активністю

долучатимуться до створення такого середовища свого проживання. Ми розділяємо слухну думку іспанського урбаніста Ж. Субіроса, який зауважує, що місто є не тільки функціональні структури та адміністративні, економічні й комерційні центри, але і як своєрідний механізм «утворення значень, міста – як втілення і трансляції певних кодів, цінностей, політичних та культурних правил, що полегшують сприйняття визначених форм колективного життя та соціальної згуртованості»¹⁹.

Урбанізм – це ідеологія великих трансформації у просторах міст, адже «оновлення міст у всьому світі породжує численні протестні рухи: проти витіснення на периферії міст незахищених спільнот, проти комерціалізації публічних просторів, проти «макдональдизації» міст, проти знищення історичного спадку, за справедливі умови існування й пересування в містах тощо»²⁰. Урбанізм пропонує бачення гармонізації інтересів містян у їх намаганні, з одного боку, оновлювати місто, а з іншого – зберігати історичний спадок, символи колективної пам'яті. Урбанізм базується на демократичному принципі багатоманітності форм. Це ідеологія міської колективності; наслідком її поширення є формування певної ідентичності «мешканця міста» та поява нових форм міського життя.

Отже, урбанізм як новітня посткласична ідеологічна течія: 1) спрямований на розробку інноваційних пропозицій і стратегій щодо їх розвитку сучасних міст, пошук прихованого потенціалу міста; 2) стає стратегією як зробити міста упізнаваними й цінним для самих його мешканців, а муніципалітети – відповідальними лідерами містянської спільноти; 3) направлений на поширення прогресивних ідей і цінностей міського розвитку. Ми вбачаємо цінність урбанізму та значимість його як предмета подальших наукових досліджень у тому, що він дозволяє подивитися на суспільно-політичні процеси саме крізь «оптику» міста.

1. *Сергеева А.* Новый урбанизм: когда человеку удобно [Електронний ресурс] / А. Сергеева. – Режим доступу : http://polit.ru/article/2013/09/10/urban_eco/. 2. *Пичугина О. А.* Новый урбанизм в современных политических коммуникациях / О. А. Пичугина // Вест. Рос. гос. гуманитарн. ун-та. – 2015. – № 6. – С. 40. 3. *Горнова Г. В.* Философия города / Горнова Г.В. – М. : ФОРУМ : ИНФРА-М, 2014. – С. 84–85. 4. *Чернов М. Л.* Урбанизм як предмет

соціально-філософського аналізу / М. Л. Чернов // Мультиверсум. – 2005. – № 51. – С. 79–90. **5.** Лейбович О. Л. Урбанізм и антиурбанізм / Лейбович О. Л. // Современная западная социология : словарь. – М. : Политиздат, 1990. – С. 361. **6.** Чернов М. Л. Урбанізм як предмет соціально-філософського аналізу / М. Л. Чернов // Мультиверсум. – 2005. – № 51. – С. 79–90. **7.** Глазычев В. Л. Социально-экологическая интерпретация городской среды / Глазычев В. Л. – М. : Наука, 1984. – С. 54. **8.** Аристотель. Собр. соч. : в 4 т. – Т. 4. – М., 1984. – С. 597–598. **9.** Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft / Weber M. – Tübingen: Mohr Siebeck, 1925. – S. 514–601. **10.** Park R. E., Burgess E. W. The city / R. E. Park, E. W. Burgess. – Chicago : University of Chicago Press, 1925. **11.** Теннис Ф. Общность и общество / Теннис Ф. ; [пер. с нем. Д. В. Складнева]. – СПб. : Владимир Даль, 2002. – 452 с. **12.** Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории : в 2-х т. / Шпенглер О. ; [пер. с нем. К. А. Свасьяна]. – М. : Мысль, 1993. – Т. 1, 2. **13.** Постол О. Є. Посткласичні політико-ідеологічні течії та їх роль в умовах соціальних змін кінця ХХ – початку ХХІ століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук : 23.00.03 / О.Є. Постол ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2006. – С. 6. **14.** Замятин П. В. Урбанистика как политический и концептуально-идеологический механизм регулирования городского планирования и благоустройства [Электронный ресурс] / П. В. Замятин, Е. Н. Тарасов // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 1 (ч. 1). – Режим доступа : <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=19111>. **15.** Місто й оновлення. Урбаністичні студії / Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні ; редкол. : С. Шліпченко, В. Тимінський, А. Макаренко, Л. Малес, І. Тищенко. – К. : ФОП Москаленко О.М., 2013. – С. 9. **16.** Там само. **17.** Пичугина О. А. Цит. работа. – С. 41. **18.** Вирт Л. Избранные работы по социологии / Вирт Л. ; [пер. с англ. В. Г. Николаев]. – М. : ИНИОН, 2005. – С. 104. **19.** Місто й оновлення. Урбаністичні студії / Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні ; редкол. : С. Шліпченко, В. Тимінський, А. Макаренко, Л. Малес, І. Тищенко. – С. 13–14. **20.** Там само. – С. 11.

Spivak Dmytro. Urbanism as a contemporary post-classical ideology

The article draws attention to the crisis of traditional ideologies and the emergence of post-classical political-ideological currents. According to the author, urbanism is one of them. It is argued that nowadays urbanism is not only a trend in architecture, city planning or literature anymore. It has become a powerful movement for anthropocentric development of public space, forming a comfortable living environment in all possible ways, including political, artistic, environmental etc. Urbanism is being institutionalized as an ideology oriented on those mechanisms, which enable the communities of active people to influence the development of their cities. It is the newest philosophy of the public space development.

The author argues that urbanism as an ideology develops a vision of the relationship between the man and anthropogenic (created by the man) living environment. It is shown that urbanism is based on the prediction of positive and negative

consequences of the city activities and it also develops the mechanisms reducing different risks. Within the system of those mechanisms the author names also the political ones.

Urbanism is presented as the ideology of city landscape modification. It offers the vision of the formats of estranged city spaces humanization, creating the daily life of new (higher) quality outside the private homes, in public spaces. The author of the article presents urbanism as the philosophy of city development, a new vision of the “man – authorities” relationship in the system of city life organization, as a new ideology of city spaces transformation.

It is substantiated that urbanism as a contemporary post-classical current: 1) aims to develop innovative proposals and strategies of contemporary cities development; 2) becomes a strategy for making cities recognizable and valuable for its inhabitants and turning the municipalities responsible leaders of city community; 3) aims to spread progressive ideas and values of urban development.

Key words: urbanism, post-classical political-ideological currents, city.